

United States Holocaust Memorial Museum
Oral History Interview
Slovak Witnesses Documentation Project

United States Holocaust Memorial Museum

Rozhovor s Františkom Malíkom

RG-50.688.0037.01.01

Dobry deň prajem.

Dobry deň.

Povedzte nám prosím vaše meno.

František Malík.

Kedy ste sa narodili?

Jedenásteho júna tisíc deväťsto dvadsať šesť.

A kde ste sa narodili?

Narodil som sa v Šarišských Sokolovciach, predtým sa to volalo ináč, bol to *hovori po maďarsky* – Tolčemeš - a potom bolo premenované za Slovenského štátu. Takže... A bol to okres Sabinov.

Pán Malík, my sme sa s vami stretli pred nejakým časom, pred nedávnom, a vy ste nám vtedy porozprávali svoje spomienky a svoje zážitky z obdobia Slovenského štátu a Druhej svetovej vojny. A my sme dnes za vami prišli znovu, ešte raz, aby sme si tieto vaše spomienky nahrali na videozáznam.

Áno.

Takže sa chcem vás na úvod opýtať, ako si spomínate vy, keď ste bol chlapec, z toho obdobia... Ako si spomínate na židovské rodiny, ktoré vy ste poznali?

No tak ja musím začať tak, že ja som chodil do ľudovej školy, to bolo osem ročníkov. No a my sme boli mimo obvodu meštianskej školy, že sme nemuseli ísť do meštianske školy, len do okruhu piatich kilometrov, ja som ale išiel do Sabinova, tam som robil skúšky a bol som prijatý do druhej triedy, vyššie už nie, lebo už sa učila tam nemčina, takže som bol tam. Bol som prijatý, takže v roku tisíc deväť sto tridsať deväť som nastúpil do druhej triedy meštianskej školy. No a tam som chodil... do triedy so mnou chodili chlapci z okolia – Šarišské Michaľany terajšie, Orkucany, Ražňany, Pečovská Nová Ves, Drienica a Jakubovany – Jakubovany spomínam preto, že ja som cez Jakubovany dochádzal... oni museli ako ísť do tej meštianskej školy, aj ja som išiel ako dobrovoľne. No, takže som dochádzal takých vyše päť kilometrov denne do tej školy. No a tam som sa stretol s tými všelijakými žiakmi, pretože to bola koedukačná škola, tak sme boli len chlapčenská trieda, no a medzi tými som poznal tam tých židovských chlapcov, boli to Klein zo Šarišských Michaľan, potom to bol Schwartz zo Sabinova, Rimmer zo Sabinova, tak týchto si tak pamätám. Chodili aj dievčatá, mal som... tak na konci roku sme robili fotografie, tak bola aj s dievčenskej a tam boli tie židovské dievčatá. Ale ja som ich nepoznal...

Hm.

Pretože sme boli koedukačná škola, takže som tie dievčatá tak dajako... ale keď by som mal tú fotografiu, tak by som vedel povedať, že to boli tie a tie.

Takže na mená tých dievčat si spomínate tiež?

Na dievčatá si spomínam z tej fotografie.

Hm.

Lebo ony boli také vyspelé, ony skôr dospievali, boli už, keď sme chodili do meštianky... však aj naše, ale už predsa len... naše dievčatá neboli tak živé, lebo keď som chodil do ľudovej školy doma, tam sme chodili s ôsmačkami. No takže tie židovské dievčatá, som tak poznal že... pretože na dvore sme sa stretávali.

Hm.

Cez prestávky a tak ďalej. No a ináč som tak aj poznal asi z akej rodiny boli tí židovskí moji spolužiaci. Napríklad Klein bol zo Šarišských Michaľan, vtedy sa volali len Michaľany. Jeho otec bol mäsiar. Skupoval teľce, zabíjal a predával. Ďalej Schwartz, to bol Sabinovčan, ten jeho otec, podľa toho ako som ja počul a poznal, skupoval kožky, po dedinách, zo zajacov, a tak ďalej, a čo ľudia doma ako zabíjali a osušili toto. No a potom bol so mnou Rimmer, to bol taký silný chlapec a jeho otec bol z nich najmožnejší (*najzámožnejší, najmajetnejší*), on vlastnil mlyn, ten mlyn stojí ešte aj teraz.

Hm.

V Sabinove... No tak to boli tí takí traja, čo som ich dobre poznal a chodili do triedy. Aj tak, že čo asi boli z akej rodiny.

Hm.

No ináč židov bolo v Sabinove dosť, takže boli lekári, boli... boli advokáti, boli podnikatelia, boli obchodníci a tak ďalej, takže sme to poznali, lebo aj knižky sme kupovali, tam bol tlačiareň Ster, a tak ďalej... Že sme to... ako žiaci sme to poznali, pretože sme aj nakoniec jeden od druhého odkupovali knižky, keď sme chodili do školy.

A náhodou v škole ste nemali nejakého židovského učiteľa?

Na židovského učiteľa si nepamätám. Na nijakého takého, jedine čo z rodnej obce, tak som videl. Tam bola... ako som spomínal, bola tam jedna rodina, tak som videl toho jedného člena z nich, ale on... to som len raz videl, pretože on vraj slúžil u armády a potom vraj... to sú ale len reči také, že sa dal prekrstiť, ale u nás nebýval. Len tie ženy, ako som spome... spomínal.

A to u vás v Šarišských Sokolovciach...?

Áno, áno.

Žila židovská rodina, hej?

To poviem raz, lebo on bol pri tom, ako ich predávali... proste ako ich likvidovali, áno? Ja som chodil do školy...

Takže...

Ja som doma nebol no a on chodil inde do školy, tak videl určité tie veci.

Takže vy ste o tom iba počuli?

Áno.

Váš brat to videl na vlastné oči?

Všetko som počul, lebo tak, no...

Chcem sa spýtať...

Ináč...

No? V škole keď ste boli, s tými vašimi židovskými spolužiakmi, kamarátmi, aké boli vzťahy medzi žiakmi? Ako ste spolu vychádzali?

Ja osobne tak zo svojho hľadiska, ja som proste nevidel dajaké rozdiely, ani toto vedel som o nich, ako som už hovoril, že kde boli... čo boli rodičia... Boli niektorí, skutočne najmä ten Rimmer, ten bol zámožný, skutočne ten mlyn ešte do dneška tam stojí. No a ináč také vzťahy – myslím, že propaganda tak všeobecne bola, takže ona pôsobila aj na tých... na žiakov by som povedal. Hej? Lebo to bol Slovenský štát, no takže niektorí spolužiaci, takí, ktorí od prírody boli takí drsnejší, alebo výbojnější, by som povedal, tak tí aj, som videl, že niektorým trebárs – nie z našej školy – ale tak všeobecne, že škodili. Že napríklad tí, čo boli ortodoxní nosili tie... my sme im hovorili pajkesy, ale to, potom briadky... ja neviem, ako sa to u nich volalo. Takže ich ťahali za tie... za tie briadky, alebo bokombriadky... my sme hovorili, že bokombary nosili. No a tak... také som... ako čo som chodil do školy, tak som videl také útoky na... zo svojich spolužiakov, ktorí hovorím boli nejakí ostrí, výbojní, vyspelí telesne, takže sem-tam také dačo urobili proti tým, ale ináč...

A kde sa toto dialo, u vás v škole?

Nie, to sa tak na de...na ulici stalo toto, áno, že... V škole nie, my sme v triede tak dajaké také rozdiely nerobili, alebo že by sme boli niekomu škodili, a tak nie. Ale som poznal svojich spolužiakov niektorých, ktorí vonku trebárs toto urobili.

Hm. A keď títo vaši spolužiaci takto zaútočili na tých židovských chlapcov, tak postavil sa niekto na obranu tých detí?

Tak viac-menej sa prizerali, lebo to boli chlapci hovorím takí silnejší a takí výbojní by som povedal, takže takto dajak, no... Dajak extra že by sa bol niekto postavil proti nim, to nie, ale tak trebárs upozornili, že by im dal pokoj, že by... tak áno.

Hm. A spomenuli ste, že bola židovsk... protižidovská propaganda, že pôsobila...

No bola.

Aká to bola propaganda, čo to bolo?

No tak jednak, však rádia sme nemali, to ja si spomínam na prvé rádio, že pán učiteľ náš vystavil tam amplión vonku... na okno a sme počúvali, len sme pozerali, že ako môžu tí ľudia tam vojsť sa do toho. Takže jednak takto, aj takto, že sa spievali piesne, protižidovské piesne. A to spievali aj deti, aj toto... kto vedel hovoriť, a tak ďalej... No... kto chcel, to je jasné. Lebo boli také... taká pesnička známa, že: „Z Bratislavy ide vlak, na ňom sedí Šaňo Mach, na Slovensku, všetci židia na Slovensku majú veľký

strach. Počkaj, počkaj židziku, budzeš...“ nie... „Budzeš kopac...“ lebo tu aj dialekt ide, „Budzeš kopac z motiku, nebudzeš už viacej sedieť v tomto novom sklepike.“ Ako sklep hovorili obchod.

Hm.

Áno. No však tam aj bol... bolo filmované, tak som potom to videl, aj ten film a... Však ten dostal vyznamenanie v Amerike, Klos to bol myslím, ten...

To bol film ten Obchod na korze, áno?

Obchod na korze, áno. Hej, tá poľská herečka hrala hlavnú rolu, viem presne, na ktorých obchodoch to sa hralo, aj tak ďalej, aj tých ľudí som registroval, a tak ďalej, a hra...

A túto pesničku ste kedy počuli, pri akej príležitosti?

Spievali to. Tak to spievali, že...

Aj niekde vonku na ulici ste to počuli?

No áno, i tak spievali, že sa celá skupina zišla a spievali to tak. A to bola taká ako protižidovská, s tým, že židia nás oberajú, a tak ďalej. To také bolo akési proti tomu...

Hm.

Bolo také... no lebo ináč hovorím tak, tých obchodníkov, a tak ďalej, a počnúc lekármi, advokátmi aj podnikateľmi, kadejakých bolo... aj napríklad viem, že tam... lebo ja ako chlapec, keď som chodil, tak som si išiel aj kupovať dajaké veci, no a židovské obchody tam boli, tam bol... Schnitzer sa volal, ten mal monopol, že tam tí ľudia z dediny predávali obilie u neho.

Hm.

Áno, on mal monopol. Ja ako taký chlapec som to tak chápal, a aj to bolo tak vysvetlené, že asi takto. No a čo sa týka... ja neviem, či sa budete pýtať ešte ďalej, či... Čo sa týka toho, že ako ich brali, a tak ďalej, tak tam bola... tam bol okresný úrad, zozadu boli bezpečáci, cesta, Pod Huru sa to volalo, a tak bola tá škola, Ľudová škola. To znamená, že tam chodili deti z jedna až päť do školy. Ja som potom tam učil, už keď som potom prišiel ako učiteľ tam. No tak tam zvažali... Nemci tam zvažali tých židov, ale my sme mohli tak, že sme videli cez plot, že prišlo auto, lebo to bolo na školskom dvore, tá budova stojí, aj tam sú aj také hradby staré ako pamiatka. Ako Kisszeben (*maďarský názov mesta*) to bol ešte Sabinov... takže tam ich priviezli, no a tam ich skladali a išli dnu. A viacej my sme vidieť nemohli, takže moje také, čo som videl, tak som videl toto, áno? Že tam priviezli a teraz ich všetkých dávali vonku, a kdesi ich do vnútra do... do školy...

A ako ich tam priviezli?

Autom.

Spomínate si, aké to bolo auto?

Také s plachtou, prikryté normálne. A tam potom zozadu museli vystupovať, a boli tam všelijakí... však hovorím, tá židovka, čo bola u nás, to boli staré babky už. Tá Hana Waldová, ona mala obchod, potom mala sestru, ktorá len tak štipkala, chodila tak pomaličky, potom mali... mala tá Waldová dcéru, sa volala Gizela, tá bola asi taká dvadsaťročná, tak mládenci tam za ňou... takže ja som,

hovorím, taký žiačik, no tak čo som pochopil, to tak som videl... No a bol z tej rodiny aj ten Armin, ale toho som videl len raz. A potom hovorili, že slúžil v armáde a že dal sa prekrstiť, alebo čosi také.

Hm.

No a vedľa, v susednej obci Jakubovany, tam boli aj, ako rodina s tou našou židovskou rodinou, takže oni sa poznali, oni mali tam tiež obchod. A ja cez Jakubovany pešo som chodil do školy, až do Sabinova.

A v tom Sabinove pri tej škole, čo ste teraz spomenuli, pri tej ľudovej, že tam ich dovezli, tam bola aj tá pani Waldová?

Ja som ju nevidel.

A videli ste nejakých... mohli ste vidieť nejakých ľudí?

Videl som.

Hm.

Áno, videl som, ako vystupovali z auta, zozadu vystupovali, boli pod tou plachtou... a vystupovali tam, a potom ich brali do budovy.

A kto...?

Ináč tú budovu poznám, lebo potom ja som potom tam učil.

Hej.

Ale už nebola to ľudová škola, to už bola základná škola, lebo ja som ako do meštianky chodil do iných budov.

Hm.

Áno? V meste tam.

A kto ich tam bral, do vnútra do toho dvora?

Ja som videl autá, a tak ďalej...

Boli tam s nimi nejaké... nejaké stráže? Kto tam s nimi bol?

Tak ja som tam také niečo ako stráže nevidel, len ten pozemok, ten bol ohradený, áno, že dnu sa nemohlo, aj dosť bolo také nie veľmi vhodné sa pozeráť tam, lebo za chrbtom boli četníci. Žandári, vtedy boli žandári, no a my sme tam ako ukradomky, tak sme išli, zo zvedavosti teda, a keď prišlo najmä auto, tak sme ho videli, lebo ten plot bol nízky, plot bol nízky, tak sme videli. Tak toto ja som videl. Ináč hovorím, tie židovské rodiny som tak poznal, lebo som chodil do školy, aj...

A ako ste vedeli, že v tom aute, že sú to židia, ktorí z toho auta vystupovali?

Tak lebo to boli poobliekaní už ináč, hej? Mali na sebe oblečené také kabáty, a tak ďalej, teplo bolo, a čo ja viem. A niesli... kadejaké veci niesli so sebou. Hej?

Čo mali so sebou?

Áno.

Čo niesli?

Tak ťažko hovoriť, bolo to dosť ďaleko, tak človek...

A z akej asi vzdialenosti ste toto videli, keď vravíte dosť ďaleko?

Mohlo byť... dvesto metrov...

Hm.

Asi tak okolo dvesto metrov.

A nešli ste bližšie, pretože tam boli tí žandári?

To ťažko bolo. Lebo za prvé tam bol plot okolo toho, a zozadu bola brána, kde sa vchádzalo do toho dvora, a tam boli ešte tie... tie staré stavby, ktoré ešte do dnes tam stoja. A vzadu, za chrbtom, nám boli žandári, tam oni mali stanicu tam.

Hm.

Hej? A spredu bol Okresný úrad.

Hm.

Ešte si pamätám, že tam bol dajaký... Kapráľik sa volal tuším, čo bol okresný náčelník. Vtedy bolo to tak, že okresný náčelník, keď si dobre pamätám? No...

A mali títo ľudia nejaké označenia na sebe?

No áno, oni hviezdy nosili.

Aj títo, ktorých ste videli vystupovať z toho auta? Mali označenia?

Áno.

Ako vyzerali tie označenia?

Hviezdy mali tam také žlté, mali to na sebe, no.

Nosili židia v Sabinove...?

Tak, áno.

Hej?

Ale už napríklad doma, keď som bol v rodnej dedine, tak tam oni nenosili nič také.

Ale v Sabinove áno?

Ale už tak áno, verejne.

Aj vaši spolužiaci v škole? Mali tie hviezdy?

Ja už si to... na toto nepamätám, lebo to čo to... to sú dávne roky, takže... Ale myslím, že nemali.

Hm.

Že nemali vtedy ešte oni, tí čo s nami chodili do školy, lebo to bol tridsiaty deviaty rok, tridsaťdeväť – štyridsať, a potom už, keď som chodil do tretej triedy meštianskej školy, už sme židov nestretli. Jak som spomínal, že som bol v tretej meštianke ešte na skúškach na gymnáziu tu v Prešove... a... Ale už židov som nestretol takto.

Nestretli ste ich kde, vonku na ulici, alebo?

Vonku, na ulici nie.

A ani už spolužiakov ste nemali židovských?

Ani spolužiakov už sme nemali.

A boli ešte vtedy v Sabinove? Žili?

Ťažko povedať, lebo to... daktorí boli... ja napríklad, ja hovorím o tej škole, vedľa nej bol... bola... bol obchodík... malý obchodík, trafika, a tam žil jeden žid, aj židovka. My sme tam chodili aj kupovať, a ten sa objavil po oslobodení a jeho tuším – tak sa hovorí – že z našej rodnej dediny gréckokatolícky farár, ktorý bol farárom v Olšavici... A myslím, že žida ho mali... on dostal aj vyznamenanie, že... to nie je nejaká novinka, to vám len tak pre ilustráciu hovorím, že potom už... že keď som už ja v Sabinove učil, tak ten sa objavil, ten žid.

Hm.

Aj s manželkou, lebo ja som ich poznal. Lebo to taký malý obchodík, možno, že ešte teraz je tam. Neviem, lebo ja už v Sabinove dávnejšie nebol. No a tak som potom počul, že mnohí sa zachránili, práve ten farár Mašlej aj nejakí iní ľudia v Olšaviciach, a tak ďalej, nepoznám tie dediny tam, ja som tam nikdy nebol, že tam uchovali. Dokonca jeden, Molčan sa volal, jeho židia dali vyštudovať, vyštudoval prírodovedeckú fakultu v Bratislave a potom ja som diaľkove robil vysokú školu, tak on nám prednášal.

Hm.

A že údajne on bol ako z rodiny, ktorého tí židia dali vyštudovať. Chodil tu v Prešove do Ruského gymnázia a potom v Bratislave skončil.

A s týmito vašimi židovskými spolužiakmi, ktorých ste spomínali, Rimmer, Klein, Schwartz, ste vraveli – čo sa s nimi stalo?

To ja už neviem.

A dokia...?

To ja už neviem, či ich zobrali z rodiny, alebo ako ich zobrali, to vôbec neviem.

Dokedy boli vaši spolužiaci, do ktorého roku, spomínate si?

Tridsať deväť – štyridsať.

A potom už nie?

Už ako som bol ja v tretej triede v meštianskej školy, už neboli ani jeden.

Hm.

V triede už nikto nebol.

Hm.

Už z nich.

A keď ste boli v škole, učitelia nejako hovorili, že čo sa stalo, komentovali nejako tú situáciu?

To už si tak nepamätám, že by boli dajako... Ale ta... to som nevidel, že by boli učitelia nejako tak na nich útočili, alebo čo, to som nevidel tak. Tie útoky, aj tá pieseň, a tak ďalej, to boli skôr z vonku.

Hm.

Že to prišlo akosi z Bratislavy alebo skade to prišlo, lebo slová hovoria o tom, že Šaňa Macha sa báli všetci.

Hm. A tá situácia, ktorú vy ste videli, čo ste nám spomínali, pri tej ľudovej škole, to bolo v ktorom roku asi, spomínate si?

Tridsať deväť – štyridsať.

Už vtedy. Hm.

Tak to bolo, vtedy. Áno.

A koľkokrát ste videli takéto niečo tam pri tej škole?

To neviem no... nemohli sme dajako tam nejako extra chodiť, lebo hovorím, to bolo také miesto dosť... žandári a toto, takže dajak... ale chodili sme, vždycky zavše sme išli zakuknúť. A niekedy sa stalo, že proste prišlo auto, alebo aj dve autá a už vystupovali všetci vonku a brali ich do miestnosti.

A to ste mohli vidieť, ako ich brali tam do nejakej miestnosti?

No tak to sme videli, lebo ja tú školu poznám, ako hovorím, lebo som tam učil. Ich z dvora do brány vzali dnu a koniec, sme viacej nevideli nič.

Ale sto to videli viackrát? Koľkokrát asi?

To ťažko povedať, že či som videl dva razy, tri razy, alebo päťkrát... Ale vždycky zo zvedavosti sme išli zazrieť.

Hm.

Lebo sme sa potom už ponáhľali domov, lebo pešo zase som musel ísť...

Hej. A hovoríte v množnom čísle, že sme. Kto tam ešte s vami bol?

No tak tí spolužiaci zo susednej... z Jakubovian, oni museli chodiť, lebo oni patrili do toho obvodu päťkilometrového, ako som spomínal na začiatku, takže oni chodili, ale to bolo tak... to také bolo ako nútené, dobro alebo zlo, čosi... Tam, oni nechceli tam chodiť, ale museli, lebo proste oni boli dosť slabí žiaci, ale chodili, no. Niektorí chodili, niektorí nie. Ani neskončili, čo ja viem, že by boli nejaké

vyššie ročníky skončili, hej? To tak to bolo. No a ja som ich poznal, tých z tej susednej dediny, tých spolužiakov, lebo som stade chodil.

Hm.

Pešo...

Ale tí spolužiaci z tých Jakubian...

Jakubovany...

Jakubovany... Z Jakubovan, to boli tiež židovskí spolužiaci vaši?

Nie, nie. Nie, to boli žiaci normálni, lebo vy ste sa pýtali, že či so mnou chodili aj nejakí iní žiaci sa pozerat' na to.

Takže títo tam s vami sa...?

Tak obyčajne takí, čo tam chodili... chodili so mnou do školy, alebo do triedy chodili, niektorí boli z Drienice a tam bola cesta okolo kaplnky a smerom na Drienicu, takže oni chodievali aj tade...

Hm.

Tí z Drienice.

Hej.

No ja neviem, čo...

A vraveli ste teda, že tam keď z tých nákladných áut tí Pudia keď vystupovali, že ste tam nevideli s nimi nejaké stráže alebo vojakov, že by tam boli?

Nevideli... nejaké extra...

Niekoho takého...?

Tam nebolo, tam čo ja viem, možno, že šofér bol, alebo kto bol, ale sa mi zdá, že to také civily.

Že by to niekto organizoval, bol tam niekto taký?

To ťažko povedať, lebo čo, to taký chlapec som ja tak. Ale tak, pozoroval som tak, ja som bol vždycky zvedavý a keď som išiel zhora z mesta okolo školy, tak som vždycky tam sa snažil zazrieť, no.

Hm.

Lebo hovorím, aj tých spolužiakov sme mali a... som mal a sme poznali, boli aj dievčatá, ale to len na záverečnej fotke boli. No, čo na konci roku...

Hm.

Tridsaťdeväť – štyridsať. A potom už...

Hm.

Potom už nikto nebol.

A boli v Sabinove gardisti?

Áno, áno. To je jasné.

Ako si na nich spomínate?

Čo ja som s nimi do styku nejako veľmi neprichádzal, tak... Ale oni boli dosť takí dosť rezkí by som povedal, že... to aj ich chovanie, a tak, no.

Rezkí čo znamenalo, že boli rezkí? Ako sa správali?

No tak obyčajne, to ľudia nepochodujú, hej. A oni pochodovali, a tak ďalej, a spievali a boli... a mnohí z nich aj arizovali potom aj.

Hm. Čo spievali?

To už si teraz nie... „Rež a rúbaj do krve...“ čosi také, také...

A chodili aj ozbrojení, mali zbrane?

Oni mali asi pištole, alebo čo to oni mali? Viem, že na opasku asi dačo mali, takto.

A ako chodili oblečení?

V čiernom. V čiernom, normálne v uniforme. Už neviem teraz, či to mali rajtky, alebo mali... alebo mali len také rovné nohavice, no blúza normálne, čiapka ako normálne... a kravata, všetko no. No uniformovaní boli, áno.

Hm, hm. A vy ste ich takto pri akej príležitosti videli pochodovať?

Tak ja som ich videl veľakrát. Pretože napríklad som bol aj, keď Tiso prišiel na návštevu do Ražňan, vtedy sa volali Ňaršany a tam bol farár, Onderčo sa volal, ten bol známy na celom Slovensku, podobne aj tu v Župčanoch bol Germoška, takí, čo boli veľmi známi na celom Slovensku. Takže tam keď prišiel Tiso... no a na začiatku a on potom išiel do Ražňan, lebo to je dedina vedľa, tak tam ho vítali v Sabinove, no tak tam garda bola, tam bolo ich plno.

A vy ste to videli tiež, hej?

No ja som stál... čo ja viem, toľko možno dva, tri metre od prezidenta.

Hm.

Lebo som bol zvedavý, ako také decko, to som sa pchal všade, že by som to videl, čo sa tam deje a čo hovorí, a tak ďalej.

Aj si spomínate, že čo sa tam hovorilo vtedy?

Tak to už ťažko, lebo... hovorím on, jeho cieľ bol... boli Ražňany, kde bol ten jeho spolupracovník a na Slovensku veľmi známy, povedzme ako poslanec dajaký, hej?

Hm.

Onderčo sa volal, farár tiež bol.

Hm.

... no... takže tak som aj s gardistami bol blízko seba, a tak ďalej, čiže som ich videl, hej? A...

Toto bolo v ktorom roku?

To už teraz vidíte ťažko povedať, lebo... lebo toto čo sa stalo s tými židmi, to bolo skôr teda, tridsaťdeväť – štyridsať, a potom už neviem, či to bolo o rok alebo... o ako lebo... ale, neďaleko prezidenta Tisa som stál, lebo som bol zvedavý, ako chlapec taký, hej, že kto to je, čo to je a tak ďalej... hej? No a tam gardistov ste mali plno.

A v tom čase, keď bol Tiso v Sabinove, boli ešte v Sabinove židia?

Mne sa zdá, že už neboli. Už sa mi tak zdá, že neboli židia, lebo to už také bolo... on išiel tam do tých Ražňan a tak sa mi zdá, že už... možno, že dakto ešte bol, ale ja už takých známych, že by chodili do školy, alebo čo nepamätám.

A spomenuli ste, že gardisti aj arizovali? Čo to bolo, čo to boli tie arizácie? Ako to prebiehalo?

No tak arizácia bola tak, že prebral obchod od žida. Ja som poznal tam – predávali látku, konfekčný dajaký obchod bol tam, arizovali... potom tam, kde bol... ten som spomínal, ten čo mal monopol, Schnitzer, on mal potraviny, tiež arizovali to. Bo tam boli židia... keď som napríklad chodil do školy, tak čo že to bolo so stravou, stravovanie nebolo, z domu si čo musel nosiť a pamätám si, že som k jednému židovi chodil tam, ten sa volal Freileich a som kupoval, za päťdesiat halierov som si pýtal klobásu, tak mi dal asi takú klobásku, za päťdesiat halierov, aby som mohol zjesť. A taký bol ochotný, on bol... no ale potom to všetko pošlo.

A tieto arizácie kedy prebiehali? Boli ešte židia v Sabinove?

Toto presne neviem, lebo to sú také úradné výkony a človek nevie, ako to... ale viem, že potom už boli majitelia tí ľudia a mnohí medzi nimi aj gardisti, hej? Že arizovali to... proste bol to vraj už jeho obchod, áno?

Aj si spomínate na nejaké konkrétne mená?

To už ťažko, ťažko, lebo to ich veľa bolo a človek tak ani dajak si nepamätá už toľko, že kto to bol a tak.

Minule ste nám spomínali pána Križana? Križan?

A tento... áno, tento. Ten hej, no. To bol... on bol pôvodom krajčír, no a on arizoval obchod s textilom, s látkami takými, na toto si pamätám, to bolo tak po ceste. Ale tých ostatných, to ťažko. Ťažko si pamätať, lebo to... aj tam bol obchod, kde Obchod na korze, kde tá Poľka hrala a tam tiež arizovali tie obchody. Ťažko povedať, že kto to bol. Lebo čo to taký chlapec ešte, tak do toho nevidí, no. Takže tak daktoré... a o tom, že... že... že arizoval, no tak lebo bol v obchode potom.

Hm.

Bolo ho vidno. To výklad bol veľký, ľudia tam chodili a bol neďaleko tej školy.

A s tým obchodom, ktorý v Šarišských Sokolovciach, kde ste vy žili, čo sa stalo?

Tak to...

S tým?

Toto vám povie brat, ak ho zavoláte, lebo ja som chodil do školy, takže ja som doma nebol.

Hm.

A on... ja len toľko viem, aká to bolo rodina, že tam bola stará Hana Waldová, jej sestra, ktorá tiež len tak chodila, ani neviem, či dobre videla a potom mali tú dcéru Gizelu. Tá mohla mať vyše dvadsať rokov, a ten Armin, toho som raz... tak sa mi zdá, že som ho raz videl, ale on nežil tam.

Hm.

Lebo potom sa hovorilo, že on sa dal prekrstiť, a či sa zachránil alebo nezachránil, to neviem, lebo... to on už neprišiel tam ani raz.

A doma s rodičmi ste sa rozprávali niekedy o tom, o tej situácii, že čo sa dialo so židmi, alebo prípadne o tej propagande, o takýchto veciach?

No tak, aj ľutovali ich, aj lebo napríklad tí, čo u nás mali obchod, tak to boli staré... staré ženy. Ale že ani tak... tak Gizela bola mladá síce, tá tak s mládenkami a mládeni... dostali cigarety, alebo čo od nej. Ale ináč tak rodičia to... tak sa kukali ako mi na to, čo sa deje a čo sa robí, a tak.

A v kostole, keď ste chodili do kostola, farár napríklad v nejakej kázni alebo takto, nespomenul niekedy...?

Nie.

Niečo...?

Nie, nie. A vtedy sme ako museli ísť... rok, školský rok sa začínal a to je jedno, či boli evanjelici alebo kto... Na začiatok školského roka išli na bohoslužby, v Sabinove sme do veľkého kostola išli, áno? A zdravili sme, „Na stráž!“

To bolo vtedy povinné, zdravieť „Na stráž!“?

Áno, áno. To bolo, to bolo povinné: „Na stráž!“ Zdvihla sa ruka a sa povedalo: „Na stráž!“

A koho ste takto zdravili povinne?

Učiteľov.

Aj v škole?

No tak to obyčajne býva, na ulici, ale trebárs aj v škole.

Hm, hm.

No, to bolo ako povinné: „Na stráž!“ ruka sa zdvihla a sa povedalo: „Na stráž!“

Hej.

No a on odpovedal: „Stráž!“ Učiteľ...

A mali ste v škole Hlinovu mládež?

Áno, Hlinková mládež bola, aj na dedinách bola zakladaná.

Aj u vás?

Áno, aj u nás bola: Hlinka bol jeden občan, ktorý bol... zaujímavé, to je taká história, traja bratia, jeden bol Maďarón, ten strašne... ten hovoril, že on sa radšej otčenáš po maďarsky pomodlí v záchode, než aby bol Čechoslovák, to som ale z počutia, to otec už povedal. Druhý bol agrárnik, Durkačovci sa volali, to len tak pre zaujímavosť...

Hm.

Toto... A tretí bol ten, za to som ich spomenul, tretí bol ľudák, hlinkovec, no a tam zakladali oni aj Hlinkovu mládež.

A títo boli u vás v Sokolovciach?

Áno.

U vás, hej?

Áno, tak Hlinková mládež boli vlčatá. Viem, že asi boli vlčatá, potom neviem ako... neviem už tie, ako sa to delilo, ako sa to...

A vy ste bol tiež členom?

Mne sa tak zdá, že mňa vypísali, lebo to on vypisoval, že som mal tiež legitimáciu.

Aj ste chodili na nejaké stretnutie?

A kde? Vôbec nie, čo tam na dedine, kto? Ale dajaké legitimácie nám vypísali.

Hm.

Sme dostali to potom.

Hej. A u vás v Sokolovciach boli tiež aj gardisti?

Boli, boli, áno, pravdaže boli.

Aj si spomínate na nejaké konkrétne mená?

Hm... ťažko povedať teraz už, to už si človek tak nepamätá, viacej som si pamätal takých, čo boli v Sabinove...

Hm.

Najmä veliteľov. Dokonca jeden, čo učiteľ bol, tak bol veliteľ, on bol veliteľ, tak to sme poznali ho.

Hm. To bol učiteľ u vás v škole?

Áno. Ale ako sa volal? Na meno už si nespomenu...

A on prišiel aj v gardistickej uniforme do školy?

Áno, áno, aj tak.

Ale tak väčšinou, tak keď mali sviatok alebo čo...

Hm.

Tak ako v meste a tak, hej?

A tento pán, ktorého ste spomínali...?

Matúš... Matúš sa volal.

Matúš, to bol ten učiteľ, hej?

Áno.

Hm.

Učiteľ ten. Tak ako učiteľ náš tam... tak ho hodnotím, no... dobrý učiteľ bol. No a bol veliteľ mestskej organizácie.

Hm. A on prišiel v gardistickej uniforme do školy ešte, keď tí vaši židovskí spolužiaci chodili s vami spolu?

Nie, nie. Myslím, že nie. Nie, toto nie. Nie, to... len potom my... ja som ho možno videl raz, alebo dvakrát v uniforme.

Hm.

Lebo ja som nebýval tam, tak to ťažko.

Hm.

Bolo... takto. Ale videl som ho v uniforme.

Hm.

A fešák bol, taký štyridsať, hej? To tak... Matúš sa volal. A myslím, že bol aj slobodný. Keď sa nemýlim. Ale veľmi sme ich nepoznali, keď som... a my sme boli takí dedinskí žiaci, z dediny sme dochádzali a...

A u vás v Sokolovciach, teda hovorili ste, že ten ľudák taký zakladal tú Hlinkovú mládež. On bol tiež aj gardista?

Tak zaiste, že bol. Ja neviem, ja som do toho tak nerozumel tam, ale gardisti boli, niektorí ľudia boli aj gardisti.

A tí sa ako správali, ako sa chovali k ľuďom?

No to len tak, že sa ukázali v uniforme, ale to keď raz za rok, alebo dvakrát maximálne. Ináč dajaké extra slávnosti alebo čo, to nie. Slávnosti sa robili obyčajne v škole, hej? Keď boli nejaké sviatky a tak ďalej, alebo čo, tak sa robilo v škole.

Hm.

Ja si ešte napríklad pamätám, že som tatíčkovi Masarykovi ako prvák prednášal báseň: „Tatíčku starý náš, šedivú hlavu máš. Dokiaľ žiješ medzi nami, dotiaľ ešte dobre s nami. Tatíčku starý náš...“ a no tak, možno, že som celé nepovedal, ale som bol prváčik, no.

Hm. Takže vy ste zažili aj Masaryka a zažili ste aj toho ďalšieho prezidenta...

Áno, ja som začal chodiť do školy za Masaryka.

Hej.

Áno. Tomáš Garrigue Masaryk, to tatíček náš bol vtedy.

Áno. A potom, keď vlastne vznikol Slovenský štát, tiež ste sa učili takéto nejaké básničky? Už teda nie o Masarykovi, ale dajme tomu o Tisovi, alebo o tých nových predstaviteľoch toho štátu?

To už si nepamätám, než skôr keď bolo niečo, tak o Hlinkovi...

Hm.

Dačo o Hlinkovi tak, ale myslím, že tak nie. Ale sme pieseň museli vedieť „Štrnásty marec“ – „Štrnásty marec slávime...“ (*spieva*) a tak ďalej, tak sme dajakú takú pieseň spievali, spievala sa vtedy pieseň táto, taká bola... Lebo to... tatíček Masaryk mal narodeniny a to celá republika Československá oslavovala siedmeho marca. My sme mali slávnosť v škole, a tak ďalej, no. To len tak na okraj toto...

Hej. A potom...

História...

A potom ste vlastne oslavovali štrnásteho marca ako vznik Slovenského štátu...

A potom prišiel štrnásty marec, áno.

Hm.

Prišiel Slovenský štát, tak to bolo také všelijaké, napríklad mňa ešte v ľudovej škole učiteľka... učila... tak sme mali... lebo to bolo osem tried, predstavte si, že sme v jednej triede osem tried.

Hm.

A na pódiu ešte sedeli aj cigáni.

Hm.

A chodili do školy, lebo ktorý nechodil, tak išiel na okresný úrad a tam ho zavreli normálne, a tam rezal drevo. A predstavte si, že čo ja som bol prváčik, pri tabuli som sedel a vzadu sedeli ôsmačky. Ženy normálne, ženy už. No na toto si tak spomínam, že som kukal tak s úctou, že už také veľké a chodia s nami do školy. Cha, cha... No tak sme... hovorím, za Masaryka siedmy marec, to bol celoštátny sviatok, myslím, že mal aj úctu... No ale ešte som hovoril o tej... že mňa učila učiteľka, ktorá pochádzala z Moravy, sa volala Anna Hlavatá, vynikajúca učiteľka bola, ešte som jej aj s dajakým spolužiakom na sánkach viezli veci do Sabinova, cesta kde sme chodili predtým do školy, cez Jakobovany až do Sabinova, a tam sme jej priviezli, čo museli potom odísť, oni Česi.

Aha, tak ste ju takto odprevádzali, ste jej pomohli pri tom odchode?

Áno, ona bola zlatá.

Aha. A prečo musela odísť?

Že bola Češka.

To bolo po vzniku Slovenského štátu?

To potom, áno.

Hm.

Potom... potom už museli ako odísť a bola ohromná učiteľka, ja už ako starý pedagóg toto môžem povedať, pretože... že vtedy som bol dečko, ale sme ju mali radi, bola veľmi šikovná, a tak ďalej. A tak prírodopis učila, všetko také, ohromne, takže také sme predtým nikdy nemali.

Hm. A teraz ste spomínali, že ste mali aj spolužiakov cigánskych.

Áno.

A s tými čo sa stalo, tých nevyviezli, tak ako židov vyvážali?

Áno, za Slovenského štátu oni u nás bývali v dedine na hornom konci.

Hm.

Tam bolo asi osem chalúp alebo koľko, osem... do desať... možno, že ani desať nie. A potom, keď prišiel Slovenský štát a bol komisár, vtedy už nebol richtár, ale bol komisár a dali nariadenie, aj ich vysťahovali pod dedinu, také tri kilometre alebo ako. A oni museli tam ísť, a tam úplne na holom si potom tam stavali tie svoje obydlia. No a keď prišlo oslobodenie, proste Československo znovu, tak všetci pošli do Čiech.

Hm.

A neostal nikto tam z nich.

Hm.

Takže naši cigáni tak doplatili, ako s tým, že pošli do Čiech.

Hej.

A boli tam šikovní. Bol jeden huslista vynikajúci, ktorý aj v Košickom rozhlase hral.

Hm.

Áno... Bači Andriš sme ho volali, takže... Boli tam aj takí šikovní cigáni... oni neboli takí zaháľači, alebo čo, lebo žili z tých gazdov. Napríklad tam cigánka ráno prišla a pýtala si, to pamätám, tam mama alebo čo, že ja som bol chlapec, a už jej dali buď chleba, alebo hrnček mlieka, alebo čosi takého. Oni si už obyčajne halušky s tvarohom varili. No a potom ich tam presťahovali a tak zmizli všetci.

Hm.

Pošli do Čiech.

Hm.

Takže tak potom poslali naši cigáni.

Hej.

Preč...

Ja by som teraz navrhla, aby sme si urobili krátku prestávku, pretože sa chcem spýtať túto kolegynky Moniky aj pána Beyraka, že či oni ešte nechcú vám položiť nejakú otázku, lebo ja už som vás dosť vyspovedala, ale možno, že oni majú ešte niečo, čo im počas toho nášho rozhovoru prišlo na myseľ, takže počkáme chvíľku, keď príde pán Beyrak.

Tak, aj...

...

Takže urobili sme si teraz krátku prestávku, ja som sa poradila túto s mojimi kolegami, kolegynou... Mali by sme ešte také doplňujúce otázky, ktoré sa vás chceme spýtať: prvá sa týka tej situácie, ktorú ste nám hovorili, že teda zhromažďovali tých židov tam pri tej ľudovej škole v tom dvore.

Áno.

V ktorej triede ste vtedy boli? Do ktorej triedy ste chodili?

Do siedmej. Lebo ja som išiel... zo šiesteho ročníka som robil skúšky, ma pán riaditeľ pochválil, že... lebo tam robil jeden... z mešťianky robil reparát, alebo dačo také, a ja som prišiel ako z dediny, takže ma... mi dal tú otázku, čo on mal a ja som vedel. Tak on kukal a hovorí: „Tak! Ten je z dediny a ty nevieš a on vie! A ty nevieš...“

Hm.

Áno. A to bol taký skúsený riaditeľ, nemčinár, a potom ho vzali až do Ruska... do Ruska posiel.

Takže siedmak ste boli, to ste mali asi tak trinásť rokov, tak?

Áno.

Hm.

Áno.

Hm. A chceli sme sa ešte aj spýtať, že čo ste spomínali tú situáciu, že ťahali tých ortodoxných chlapcov za tie... pajke... pajkely ste vraveli, hej?

Pajkesy u nás, ja neviem, ako sa odborne to povie, ale u nás... no také lokne, no... alebo čo, to ja neviem, to mali tí ortodoxní židia. Všetci oni aj potom mali, aj teraz to v televízi vidím, keď dávajú, tak vidno ich... tých židov, že ešte majú také tie...

Hej. Aj tí vaši židovskí spolužiaci nosili tieto pajkesy?

Prosím?

Aj tí vaši židovskí spolužiaci mali takéto...?

Nie.

Nie?

Nie, to boli len tí ortodoxní, ja sa nevyznám v židovstve, tak neviem.

Hm.

Že...

Takže tí ortodoxní chlapci, oni chodili niekde inde do školy?

Nie, oni chodili tiež tam, ale čo ja viem... ja neviem, ako sa oni potom kastovali, či mali dajaké náboženské hodiny, alebo toto dajako... Lebo nám aj, keď som chodil za učiteľa, tam nám rozprával jeden františkán, že mal židovského chlapca za priateľa, tak si ho získal, a sa ho vždycky pýtal: „A čo ste sa učili?“ Tak ten židovský chlapec povedal, a ja toto furt mám na pamäti, i keď ja už do toho siahať nemôžem, alebo čosi také, ale zatiaľ žijem... Sa pýtal: „A čo ste sa učili na náboženstve?“ Tak ten chlapec povedal... On sa ho hocikedy pýtal... A že: „Náš rabín nám hovoril, že svet je jeden... jedna veľká ryba a my sme židia, ktorí sa otáčame okolo tej ryby a ju tlačíme. A keď vyhráme, tak židia budú pánmi na celom svete...“

Hm.

To len.... to hovorím, to nám farár povedal. Toto, hej?

Hm.

Že tak sa dozvedel, no. Ja nie... som odbočil. Cha...

Cha, cha... A ešte sa chceme spýtať, že či ste v Sabinove poznali niekoho, kto sa vrátil. Že či ste teda zažili, po skončení vojny...?

No práve tí, čo som hovoril, že vedľa školy mali trafikku.

Hm.

Tak ten sa... ja neviem, ako sa volal. Ale mne sa zdá, že je tu lekárka, čo tu chodí... meno, také krásne slovenské meno má, ona je psychiatrička, a tak sa mi zdá, že som ju v Sabinove učil. No ale neviem, lebo...

Hm.

Brat boli pri nej, ako pacient, a tu chodí a ona zo Sabinova pochádza.

Hm, hm.

A potom ešte tak, že či sa vrátili. Dakde sa tak... Lebo ten... hovorím, ten trafikant, on bol veľký, vysoký žid a ona bola nižšia, taká normálna by som... a takí milí boli, mali trafičku tam a predávali, toto... Tak toho viem, že sa vrátil.

Hm.

Hej? A tak ešte mi... neviem koho, no. A potom tu, keď som bol už v Prešove, tak viem, že tu boli na jednej škole... boli dvaja židia, čo boli telocvikári . A jak sa zachránili, to ja neviem...

Hm.

A ešte jedného žida sme mali na Solivare, ale ten bol veľmi taký vzdelaný, a tak ďalej, zemepis mal, či čo mal... A ten potom pošiel do Bratislavy, stade od nás, to už ja potom som bol inšpektor...

Hm.

Odišiel tam ten hlavný ich predstaviteľ, čo je v Bratislave, ja neviem, ako sa on volal, lebo mená... tisíc mien mi prešlo hlavou. Tak on ho tam stiahol, ale to bol veľmi taký, vysoko vzdelaný ten žid.

Hm.

A bol učiteľ, keď ja už bol inšpektor.

Hej.

A odišiel preč.

A táto rodina, čo boli tí trafikanti... čo mali tú trafikú.

Áno.

Oni potom po oslobodení ešte tam v tej trafike predávali?

Boli ešte tam.

Hm. A tá trafiká... niekto ju arizoval medzi tým, niekto tam bol, či...?

To ja neviem, toto neviem, lebo bol to taký malý obchodík. Tak kde je to, tá miestnosť je veľká. Že tam oni predávali, ale mne sa zdá, že oni sú z tých, ktorí sa zachránili... ako som hovoril, ten náš farár...

Hm.

Mašlej, on je... on bol aj vyznamenaný. Ja neviem, či bol v Izraeli alebo nebol, ale bol vyznamenaný, ten Mašlej sa volá.

Hej.

Ja som ho poznal tak, že keď sa ženil, ja ešte som do školy nechodil, ale mal svadbu v škole. Naša škola bola tak pri ceste, tam kde som pôvodne chodil.

Hm.

Kde nás chodilo stoosem žiakov.

A do tých ďalších obchodov... lebo v Sabinove bolo veľa tých rôznych židovských obchodov, ste vraveli.

Áno.

Tam sa vrátili ešte tí nejakí pôvodní majitelia? Po oslobodení?

To už neviem, lebo to viete, ja už som išiel šírom šárom...

Hm.

Svetom kade – tade. Áno, chodil som do školy... a trat' mládeže a čo ja viem, a potom pôsobisko prvé, okres Ilava, hľadal som to na mape, kde to je, a tak ďalej. Hej a...? A potom som sa tam vrátil... A ešte vám poviem takú historku, že u nás Ilava... u nás nehovoria Ilava, ale Il'ava... poznajú ako väzenie, však tam je obrovská väznica, ja som tam aj do nej chodieval. Lebo sme s tými, čo boli tí dozorcovia, mali deti, tak chodili do školy, tak sme sa s nimi poznali.

Hm.

Tak mne čo sa stalo – ja som prišiel na vianočné prázdniny tu domov, no a ja som musel v Sabinove vystúpiť a ísť do Šarišských Sokoloviec, a išiel som naspäť, tak som prišiel k okienku: „Ilava, rýchlikom, polovičný.“ A jedna pani stála tak vedľa, a keď som už kúpil, prišla: „Vy ste v Il'ave? Že áno? A puščeľi vas?“ (*A pustili vás?*)

Cha, cha, cha...

Lebo po šarišsky - „Puščeľi vas?“ – „Tak vidíte, že ma pustili...“ – „Tak jeden od nás tam dva roky a jeho nepustili!“

Cha, cha, cha. Áno. Tak si myslela, že sedíte v base, hej?

Hej, no áno, lebo som pýtal do Ilavy.

Hej, hej.

Lístok.

Ale toto bolo už vlastne po vojne, keď už ste...

Áno pravdaže...

Vy boli...

To už bolo vtedy, keď...päťdesiatdva - päťdesiattri, keď Stalin zomrel...

Hm.

Tento náš Gottwald zomrel, Gomuška zomrel...

Hej. No a toto už by bolo na úplne iný rozhovor, ale chcem sa spýtať, že ešte teda z obdobia toho Slovenského štátu, že či si spomínate ešte na niečo také, čo ste nám nepovedali v tomto rozhovore, ale čo vám teda príde také dôležité, najmä čo sa teda týkalo tej situácie, čo ste vy teda zakúsili, zažili...?

To už...

Alebo sme to už všetko...?

Taká dedinka, tam bola tá jedna rodina, vedľa v Jakubovanoch bola tiež jedna rodina, tu odpratali... v Michal'anoch bol ten Klein, ako som hovoril, on skupoval teliatka, a tak ďalej. A potom v Sabinove ich bolo veľa, ale čo ja taký... taký chlapček, čo som mohol poznať? Tam bolo hodne lekárov, pamätám, že jeden lekár ušiel, ešte predtým, keď Hitler bral ich, keď ich brali do Osvienčima, tak ušiel do Austrálie sa mu podarilo...

Hm.

Jednému lekárovi zo Sabinova.

A o tomto ste sa ako dozvedeli, že ušiel?

No tak ono sa to medzi ľuďmi rozprávalo.

Hm.

On bol dosť zámožný, a tak ďalej, a dostal sa do Austrálie.

A keď židov brali, vedeli ľudia, že kam ich berú, alebo čo sa s nimi bude diať?

Nevedeli, tak kde... na takej dedine, čo by vedeli? Ja sám som dajako nevidel... také videli sme transporty, ktoré smerovali do Poľska a zastavili v Sabinove, už potom... Zastavili v Sabinove a tam im išli dať ľudia čaj, alebo čo, tak tam jedného aj zastrelili Nemci. Tí, čo ich sprevádzali.

Aha, toto ste sa odkiaľ dozvedeli?

No tak už sa potom rozprávalo, lebo tam obyčajne kde zastali, ten transport zastal, to smerovalo do Poľska, tak tam ľudia išli im dať čaj a také veci. Oni tam i spali, i všetko.

Hm.

Áno.

A vy ste tiež takto boli pri tom transporte?

No nebol som, ja som tam nebol, lebo to sa stalo k večeru, dajako tak.

Hm.

Áno, keď zastali v tomto. Lebo tu transporty chodili stále do Poľska. Išli hore tou traťou na Orlov smerom. Hore na Lipany, na Orlov, a tak ďalej. A do Poľska.

Hej.

Áno.

A transporty ste videli?

No videli sme, my sme videli, to všetko bolo uzavreté, sem-tam sme videli na okienko, že daktorý sa tam pozerá. No ale približovať sme sa nepribližovali, bo hovorím oni aj takto, že napríklad zastrelil. To, že mu dajú čaj, zastrelil toho Nemca. Nie Nemca, ale toho žida. Áno? Lebo civili išli, tak civila nezastrelili, ale toho z transportu, áno?

Ste na tých transportoch videli nejaké stráže?

Ja som videl. Že čo?

Nejaké stráže ste tam vy videli na tých transportoch?

No tam boli Nemci. Každý jeden, ja neviem, kde on býval, či mal dajaký kútik alebo čo, ale skoro v každom vagóne boli tí strážnici, tí Nemci tam boli.

Ako ste vedeli, že sú to Nemci?

No však uniformy mali. Tak že oni boli v uniformách. Bo ináč by sme nevedeli.

Hm.

Ale... mali zbrane, všetko... pištole...

A ako vyzeral ten vlak?

Normálny dlhý vlak a nákladné vozne, len to okienko tam bolo. A keď potom zastali dakde... ale to nevidel, hovorím... v Sabinove zvykli tam zastaviť. Ale zastavovali tak, že večer alebo tak, aby tam neboli tí civili, lebo tí civili z toho súcitu im dávali čaj, alebo dačo také, hej.

Hm. A vedeli ste, kto je v tých vlakoch, koho tam vezú?

No tak vedeli sme, my sme ako vedeli, že tam židov vezú, toto sme vedeli.

Odkiaľ ste to vedeli?

No tak lebo tu tie transporty stále chodili.

Hm.

A všetko išlo do Poľska. Ja som nakoniec aj v Osvienčime bol, vám poviem, tam sme spievali, lebo ja som chodil do spevokolu učiteľov Slovenska a potom sme absolvovali Osvienčim, tak vám poviem, že keď sme skončili a sme mali objednaný obed, nikto nechcel ísť na obed.

Hm.

Strašné. Keď sme len videli tie okuliare a barly a kadejaké veci... No a prešli sme celé, s odborným výkladom.

Hm.

Tak to... to bolo hrozné, na mňa... nie na mňa, na všetkých koľko nás tam bolo, strašne to pôsobilo.

Hm. Koľkokrát ste videli tie transporty? Prechádzat' Sabinovom?

To ťažko, ale... lebo my sme ako nebývali v Sabinove, ale viackrát sme videli, lebo to sme videli aj... aj z poľa ako chodia, lebo to bolo vidieť.

Hm.

Že to boli všetko nákladné vozne, a tak ďalej, a chodievali tak raz.. dvakrát maximálne. Chodievali hore, ale obyčajne išli tak, keď bola noc, zvečerievalo sa a takto...

Hm.

Však aj toto v Sabinove, to sa stalo v predvečer, že tam zastrelil toho žida, alebo židovku, tam.

Hm. A toto ste boli v ktorej triede, keď tie transporty chodili?

To už ja som... to už nepamätám sa, už som bol starší, už som do školy nechodil. Ale tak to bolo, čo...
To bol hlavný ťah z juhu a hore na...

Takže toto sa stalo až potom, ako ste videli tú situáciu tam pri tej ľudovej škole? Pri to zhrmaždisku na tom...?

To až potom neskoršie...

To bolo neskôr, hej?

Áno, pravdaže. Lebo nevieme, že oni ich triedili, alebo čosi také... deti brali... To už len z filmov
človek vie.

Hm.

Tak to... alebo z rozprávania, z dajakého. Ale...

Hej.

Ale tie transporty sme poznali. A tak hovorím, bolo nebezpečné sa približovať a proste dať piť alebo
čosi také.

Hm.

To nebezpečné bolo.

**Dobre. Sekundičku, ja ešte teraz preruším na chvíľočku, či ešte nejaká doplňujúca otázka tu
náhodou nepadne zo strany kolegyne, alebo...**